

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Παρ' όλες τις διαφορές των ενδιαφερόντων, το υποκειμενικό στοιχείο στη γνώση των ανθρώπων δεν είναι η αυθαιρεσία τους, αλλά το μερίδιο της δικής τους ιστορίας, η οποία πρέπει να κατανοείται σε συνάρτηση με την ιστορία της κοινωνίας.

M. Weber

1. Το ζήτημα της ενότητας της επιστημονικής μεθόδου

Στην προηγούμενη εισαγωγική ενότητα περιγράφηκε σύντομα η σημαντική θεωρητική συνεισφορά και η ερευνητική παρακαταθήκη του θετικισμού αναφορικά με την ενότητα της μεθόδου των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών.⁹ Στο επίκεντρο αυτής της πρότασης τοποθετούνται

9. Είναι απολύτως σαφές και ξεκάθαρο ότι τόσο ο θετικισμός και όσο και η ερμηνευτική δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση μονολιθικές, στατικές, ενιαίες και αδιάσπαστες παραδόσεις της φιλοσοφίας της επιστήμης. Αντιθέτως, συγκροτούν περίπλοκους, διαδεδομένους, εκτενείς, πολυδιάστατους, διαφορετικούς, πολυμορφικούς και αντικρουόμενους φορείς επιστημονικής γνώσης. Ως εκ τούτου, οι διαφορές, ακόμα και στο εσωτερικό κάθε πνευματικού υποδείγματος φαίνεται να είναι ατελείυτες. Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, σχηματικά τονίζεται ότι ο θετικισμός/νατουραλισμός τάσσεται υπέρ της ενιαίας μεθόδου της επιστημονικής έρευνας. Αυτή δύναται, κυρίως με βάση την αντικειμενική εξήγηση, η οποία προέρχεται από την πειραματική μέθοδο, να προβλέψει με σχετική ασφάλεια τον

εμφατικά μια σειρά από αξιακά, φιλοσοφικά, επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα σχετικά με τις διαφορές του επιστημονικού επιχειρείν στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες.¹⁰ Αυτή η διαφορετικότητα αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στον νομοθετικό χαρακτήρα των φυσικών επιστημών έναντι της ιδιογραφικής λογικής των κοινωνικών επιστημών και της συνακόλουθης αδυναμίας ένταξης ή αναγωγής των επιστημών του ανθρώπου αποκλειστικά σε φυσιοκεντρικά εξηγητικά υποδείγματα.¹¹

Κεντρική επιστημολογική παραδοχή της νατουραλιστικής κοινωνιολογίας αποτελεί η θέση ότι ο κοινωνικός κόσμος δύναται να εξηγηθεί, κατά το μάλλον ή ήττον, αντικειμενικά, εξωτερικά, ψυχρά και χωρίς αξιακή συσχέτιση του ερευνητή με τα υπό διερεύνηση φαινόμενα. Επίσης, προτάσσεται η προτεραιότητα του κοινωνικού συστήματος και της κοινωνικής δομής έναντι των κοινωνικών δρώντων και της βουλησιαρχικής τους ικανότητας. Από την άλλη πλευρά, οι θιασώτες της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας πρεσβεύουν ότι τα φαινόμενα, ιδίως τα κοινωνικά, δεν υπάρχουν απλά και αδιαμεσολάβητα στον «έξω κόσμο», έστω και όταν υπερβαίνουν τα ερμηνευτικά σχήματα ή την προθετικότητα των κοινωνικών δρώντων.¹² Συμπληρωματικά, προτείνουν την έννοια της ατομικής βουλη-

εξωτερικό κόσμο. Αντίθετα, η ερμηνευτική προτάσσει εμφατικά τη διυποκειμενική και ιστορικοποιημένη κατανόηση του νοήματος της κοινωνικής δράσης, καθώς και τις συμβολικές προεκτάσεις και τις πρακτικές συνέπειές της.

10. Η σχετική συζήτηση είναι τεράστια και ανεξάντλητη. Ενδεικτικά, πάντως, για περισσότερες λεπτομέρειες, υπάρχει η περίφημη διαμάχη ανάμεσα στους Adorno, Popper, Albert και Habermas σχετικά με τη λογική και τους σκοπούς των κοινωνικών επιστημών (Adorno 1976). Επίσης βλ. Habermas 1984, Habermas 1988, Bhaskar 1989, Winch 1990, Popper 1959, Nagel 1961 και Carnap 1934.

11. Όπως υπογραμμίζουν ο Keat και Urry, η σχετική κεντρική συζήτηση στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών σχετικά με τη μεθοδολογική ενότητα των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών διεξήχθη ουσιαστικά με εσφαλμένο τρόπο. Αυτό συνέβη διότι οι παραγόμενες διχοτομίες, δηλαδή νατουραλισμός/θετικισμός ή αντινατουραλισμός/ιδεαλισμός αφομοιώθηκαν στη σχετική συζήτηση λόγω της ιστορικής κυριαρχίας της θετικιστικής αντίληψης περί της επιστήμης, στην περίοδο κατά την οποία η σχετική συζήτηση κατά βάση διενεργήθηκε (Keat και Urry 1975: 1).

12. Σε μια αντίστοιχη θεώρηση της ανθρώπινης κοινωνίας και δράσης, το ζήτημα των αξιών και της συνείδησης διατηρούν κεντρικό ρόλο αναφορικά με την ικανότητα και το αίτημα διερμηνεύσης των κοινωνικών φαινομένων και των –προς τον άλλον– προσανατολισμένων κοινωνικών δράσεων. Οι κοινωνικές σχέσεις, ως τόπος συν-διασταύρωσης επί μέρους διυποκειμενικότητων και ιστορικών συνθη-

σιαρχίας και της έλλογης δράσης, βάσει της οποίας δομούνται, διατηρούνται και αναπαράγονται, ή διαλύονται, οι κοινωνικές σχέσεις.

Σε ό,τι ακολουθεί σε αυτή την υποενότητα θα συνοψισθεί η ουσία αυτής της, εν πολλοίς άδικα, συνεχιζόμενης επιστημονικής αντιπαράθεσης, για να καταδειχθούν τα όρια και οι περιορισμοί της. Στο απώτερο παρελθόν, φιλόσοφοι και επιστημολόγοι προσπάθησαν να ενοποιήσουν τα διαφορετικά και σύνθετα ζητήματα που διαχειρίζονται οι «κοινωνικές επιστήμες», χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία. Στο ένα άκρο, οι υποστηρικτές μιας νατουραλιστικής λογικής υποστήριζαν ότι οι φυσικές επιστήμες όφειλαν να είναι το υπόδειγμα για τις κοινωνικές, αν οι τελευταίες επιθυμούσαν να αποκτήσουν, έστω ατελώς, το χαρακτηρισμό επιστήμες. Από την άλλη πλευρά, οι υπέρμαχοι της ερμηνείας και της έννοιας «επιστήμες του πνεύματος ή του ανθρώπου» θεωρούσαν ότι η λογική και ο χαρακτήρας των κοινωνικών επιστημών είναι ριζικά διαφορετικός από τον αντίστοιχο των φυσικών, και κατά συνέπεια όφειλαν να αναπτύξουν μια διαφορετική ερευνητική λογική, σαφώς πιο εξελιγμένη και περισσότερο πολύπλοκη, η οποία αναπόφευκτα συνδέεται με αξιακούς σκοπούς και με ηθικές αποφάνσεις.¹³

Αυτή η διαμάχη σχετικά με τις μεθόδους μπορεί σχηματικά να περιοριστεί στο ακόλουθο ερώτημα: οφείλουν και δύνανται οι κοινωνικές επιστήμες να είναι αυτόνομες και να αποκτήσουν τα δικά τους ανεξάρτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία, που να είναι αυτόνομα και συνάμα διαφορετικά από τα αντίστοιχα των φυσικών επιστημών;¹⁴ Η απάντηση σε

κών δεν μπορεί να είναι αντικείμενα αυτά καθαυτά (Ναγόπουλος 2003: 35). Τα κοινωνικά φαινόμενα συνδέονται άρρηκτα με συγκεκριμένες διαστάσεις ερμηνείας της δράσης και με πολλαπλούς τρόπους ερμηνείας της κυρίαρχης ιστορικής συνθήκης διά μέσου της οποίας κατανοούνται από τα υποκείμενα. Τα κοινωνικά φαινόμενα λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και τοποθετούνται κάθε φορά σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, στα οποία οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, συνειδητά ή διαισθητικά, τα όρια και τα ίχνη των δικών τους παρεμβάσεων ή παραλείψεων.

13. Μια πρώτη απόπειρα απάντησης στο ζήτημα της διάκρισης των φυσικών από τις κοινωνικές επιστήμες, (επιστήμες της φύσης-επιστήμες του πνεύματος/ ανθρώπου), στη βάση του διακριτού τους αντικειμένου και στη βάση της ύπαρξης συνειδησης και ιστορικότητας στις κοινωνικές διαδράσεις, επιχειρεί, ατελώς, ο Dilthey. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το ζήτημα, βλ. την επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

14. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ φυσικών και κοινωνικών επιστημών είναι ότι

αυτό το ερώτημα είναι ζωτικής και θεμελιώδους σημασίας στο βαθμό που συνδέεται άρρηκτα με τις δύο προηγούμενες σχολές σκέψης. Όταν η απάντηση είναι αρνητική, περιγράφεται η λεγόμενη θετικιστική/ νατουραλιστική παράδοση, η οποία υποστήριξε με ενθουσιασμό την αιτιακή εξήγηση καθώς και την αναγκαιότητα μιας ενιαίας μεθόδου της επιστημονικής έρευνας. Αντίθετα, όταν η απάντηση είναι θετική, το επιστημονικό υπόδειγμα προσιδιάζει περισσότερο στην παράδοση μιας ερμηνευτικής/κατανοούσας κοινωνιολογίας, που υπερθεματίζει την ιδέα της κατανόησης ως κεντρικής μεθοδολογικής αρχής των κοινωνικών επιστημών.¹⁵

Σε σχέση με το ανωτέρω ερώτημα, η θέση της παρούσας μελέτης είναι ότι η προηγούμενη διχοτόμηση είναι παραπλανητική, ειδικότερα όταν διατηρείται στο πλαίσιο παράλληλων επιστημονικών μονολόγων. Αυτοί, στο βαθμό που διατηρούνται, περιορίζουν τις δυνατότητες τόσο των θεωρητικών όσο και των μεθοδολογικών εργαλείων της κοινωνικής θεωρίας και της εμπειρικής έρευνας. Γι' αυτόν το λόγο, το δίλημμα αντικαθίσταται από μια επιστημολογική και μια μεθοδολογική πρόταση, οι οποίες φιλοδοξούν να υπερβούν το διάζευγμα αιτιακή εξήγηση/ερμηνευτική κατανόηση, στη βάση μιας σαφώς εμπειρικά εδραιωμένης και προσανατολισμένης συνθετικής προσέγγισης, δηλαδή εκείνης ενός διευρυμένου κριτικού ρεαλισμού.¹⁶

οι πρώτες αναφέρονται σε γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στον φυσικό κόσμο, χωρίς ερμηνεία από τους ίδιους τους δρώντες. Αυτή η διάσταση προϋποθέτει μια διακριτή σχέση αίτιου-αιτιατού και προτείνει νομοτελειακές εξηγήσεις. Αντίθετα, οι δεύτερες περιλαμβάνουν φαινόμενα στα οποία αποδίδεται νόημα και ερμηνεία από τους ίδιους τους δρώντες, τοποθετούνται σε κοινωνικό και ιστορικό χρόνο ενέχουν μια κατανοούσα διάσταση (Babbie 2011: 58-61).

15. Ο κατάλογος των τυπικών διαφωνιών μεταξύ των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών έχει, και αυτός, κατά βάση συνταχθεί από μια θετικιστική και εμπειρική περιγραφή της επιστημονικής, οντολογίας, επιστημολογίας και λογικής. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην πεποίθηση της ουδετερότητας της επιστημονικής παρατήρησης και της εμπειρίας της πραγματικότητας. Επίσης, εδράζεται στη βεβαιότητα ότι είναι δυνατόν να υπάρξει μια αδιαμεσολάβητη γλώσσα, η οποία δύναται να είναι ανεξάρτητη από τα φαινόμενα και από τη θεωρητική ερμηνεία. Αυτή η πίστη στην ικανότητα της επιστημονικής γνώσης ενθαρρύνθηκε από τη σχετική αντίληψη για την οικουμεινότητα της γνώσης, των όρων και των κριτηρίων για την κατασκευή της.

16. Η αντίληψη που υιοθετεί η μελέτη για την κοινωνική θεωρία και την εμπειρική έρευνα πλησιάζει αρκετά κοντά, χωρίς να ταυτίζεται πλήρως, στις αντίστοιχες προτάσεις του ρεύματος του κριτικού ρεαλισμού. Βασική παραδοχή του κριτικού ρεαλισμού είναι ότι η γνώση συμπίπτει –και οφείλει να ταυτίζεται– με την εκπλή-

Επιπλέον, μια κριτική ερμηνευτική φιλοσοφία της κοινωνίας οφείλει να θεμελιωθεί σε μια ρεαλιστική και σε μια πραγματιστική αποδόμηση των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας και οικονομικού συμφέροντος, με τελικό σκοπό κάποια, στο μέτρο του δυνατού, χειραφετητική, πρακτική και δημοκρατική επιστημονική πρόταση. Αυτός ο στόχος υποχρεώνει τόσο τον θεωρητικό συλλογισμό όσο και την εμπειρική έρευνα να υπερβούν τις παραδοσιακά κληροδοτημένες αντιστιζεις. Επίσης, επιβάλλει να συνδυαστούν επαρκώς μια υποκειμενική αντίληψη της κατανόησης με μια δι-υποκειμενική ερμηνεία της κοινωνικής δράσης, διατηρώντας, ωστόσο, ένα ιστορικά θεμελιωμένο κοινωνιολογικό πλαίσιο αναφοράς. Στην επόμενη ενότητα, θα συνοψιστούν κριτικά οι κεντρικές επιστημολογικές παραδοχές της νατουραλιστικής κοινωνιολογίας, με ειδική αναφορά στις συνέπειες που αυτές επιφέρουν στο είδος της εμπειρικής έρευνας το οποίο υποστηρίζουν.

2. Η θετικιστική/νατουραλιστική παράδοση: Η προτεραιότητα της αιτιακής εξήγησης

Σε ένα από τα πλέον γνωστά βιβλία στον αγγλοσαξονικό χώρο για το θετικισμό¹⁷ περιγράφονται όχι λιγότερες από δώδεκα εκδοχές του όρου. Για

ρωση του ενδιαφέροντος για απελευθέρωση μέσω της επιστημονικής γνώσης (Habermas 1973: 9). Υπό αυτή την έννοια, διαμορφώνεται ένα πρόγραμμα με κριτικό, θεωρητικό χαρακτήρα και εμπειρικό, πραγματιστικό περιεχόμενο, το οποίο προσφέρει βαθιά κατανόηση των κοινωνικών δομών, και των γενετικών τους μηχανισμών, χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία της διυποκειμενικής ερμηνείας και της συλλογικής δράσης (Williams 2003: 42-71). Ο κριτικός ρεαλισμός αποτιμά θετικά την ερμηνευτική διάσταση του υποκειμένου, αλλά διακρίνεται από σαφή πρόθεση εγκατάλειψης μιας αυθαίρετα «υποκειμενικής» ή μονοδιάστατα «σολιψιστικής» ερμηνείας της ιστορίας και της κοινωνικής δράσης. Για περισσότερες λεπτομέρειες ως προς το πρόγραμμα του κριτικού ρεαλισμού, βλ. Bhaskar 1989 και Outhwaite 1987. Για μια συνοπτική παρουσίαση των βασικών θέσεων του κριτικού ρεαλισμού στην ελληνική γλώσσα, βλ. Ιωσηφίδης 2010: 317-344.

17. Βλ. σχετικά, μεταξύ άλλων, Halfpenny 1982. Ίσως φαίνεται παράδοξο να γράφονται κάποιες σκέψεις για το θετικισμό και να μην υπάρχει εκτενής αναφορά στην εμβληματική φυσιογνωμία του Γάλλου Α. Comte. Ωστόσο, η συστηματική ενασχόληση με τη σκέψη του «πατέρα» της κοινωνιολογίας υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Ως εκ τούτου, η μελέτη περιορίζεται αναγκαστικά σε μια εξαιρετικά σχηματική περίληψη των απόψεών του. Για τον Comte, ο θετικισμός δια-

τους πρακτικούς σκοπούς της παρούσας εργασίας θα αναλυθούν ουσιαστικά οι κοινές παραδοχές και οι επιστημολογικές προτάσεις μιας συγκεκριμένης εκδοχής του θετικισμού, που αποκλήθηκε Σχολή του λογικού εμπειρισμού ή Κύκλος της Βιέννης.¹⁸ Οι φιλόσοφοι αυτού του κύκλου, και οι υποστηρικτές τους, υπερασπίζονται την ιδέα μιας επιστημονικής λογικής, η οποία είναι αναγκαστικά εμπειρική και αποτελείται από την ανόθευτη καταγραφή ορισμένων συγκεκριμένων παρατηρήσεων. Κατ' αυτό τον τρόπο, από τη σκοπιά της εμπειρικής παρατήρησης, η επιστημονική απόφαση διατυπώνεται και περιγράφεται ως «ουδέτερη» πράξη και ως «αντικειμενική» διαδικασία.

τυπώνεται ως μια εναλλακτική επιστημονική λύση απέναντι στις μεταφυσικές και τις θεολογικές μεθόδους κατανόησης του κοινωνικού κόσμου. Όλη η επιστημονική γνώση βασίζεται στην ύπαρξη αιτιωδών νόμων που προέρχονται αποκλειστικά από την εμπειρική παρατήρηση. Όλες οι επιστήμες είναι ενωμένες σε μια ιεραρχία των σχετικών επιπέδων, με βάση τα μαθηματικά στο χαμηλότερο επίπεδο, ακολουθούμενη από την αστρονομία, τη φυσική, τη χημεία, τη βιολογία και, τέλος, την κορωνίδα των επιστημών, την κοινωνιολογία (Blaikie 1995: 16). Στον περίφημο νόμο των τριών σταδίων, ο γάλλος κοινωνιολόγος περιέγραψε τις βασικές αρχές μιας θετικής φιλοσοφίας της ιστορίας. Στην αρχή υπήρχε το θεολογικό στάδιο της ανθρώπινης διάνοιας, το οποίο επικράτησε μέχρι περίπου το 1300 μ.Χ. Ακολούθησε το μεταφυσικό στάδιο, το οποίο διήρκεσε περίπου πεντακόσια χρόνια, φάση στην οποία έννοιες όπως Θεός και Κόσμος αντικαταστάθηκαν από ιδέες όπως «φύση» και «φυσικός νόμος». Τέλος, ο Comte πρότεινε το τελευταίο, κατά τη γνώμη του, στάδιο της εξέλιξης, στο οποίο η επιστήμη θα αντικαθιστούσε εξ ολοκλήρου τη θρησκεία και τη μεταφυσική. Η γνώση δεν θα εδραζόταν στην πίστη ή στη διαίσθηση, αλλά στην εμπειρική παρατήρηση και στην επιστημονική απόδειξη (Babbie 2011: 81).

18. Είναι σαφές ότι ο θετικισμός ως τρόπος συγκρότησης επιστημονικής γνώσης και ως μορφή ερευνητικής πρακτικής δεν εξαντλείται στον Κύκλο της Βιέννης. Όμως, είναι κυρίως σε αυτήν του την εκδοχή που συνομιλεί με την ερμηνευτική, στο βαθμό που εντάσσει στη σχετική συζήτηση το ζήτημα της γλώσσας και των γλωσσικών παιγνίων. Αυτή η διάσταση εκβάλλει στη βιβλιογραφία βασικά με δύο τρόπους. Ο πρώτος σχετίζεται με την επιβεβαίωση των επιστημονικών προτάσεων επί των γεγονότων και με την αποκάθαρση της επιστημονικής γλώσσας από οποιαδήποτε μεταφυσική παρέκκλιση ή επιρροή. Ο δεύτερος σχετίζεται με τη δυνατότητα της γλώσσας να έχει μια εσωτερική συνέχεια και συνέπεια καθ' εαυτήν, η οποία να διατηρεί μια αυτονομία σε σχέση με τα γεγονότα τα οποία περιγράφει. Από αυτήν τη δεύτερη διάσταση προκύπτει η ανάγκη για διάκριση ανάμεσα στην αντικειμενική επιστημονική γλώσσα (object language) και στη γλώσσα της καθημερινότητας (lay language) ως δυο διακριτών τρόπων συγκρότησης γνώσης για τον φυσικό και για τον κοινωνικό κόσμο (Ναγόπουλος 2003: 30-37).

Τα αντικείμενα περιγραφής της επιστήμης δύνανται, ή καλύτερα οφείλουν, να είναι τα «ωμά γεγονότα». Σκοπός της επιστημονικής ενασχόλησης, κατ' αυτό τον τρόπο, καθίσταται η «αδέκαστη», «αποστασιοποιημένη», «ψυχρή» και «ουδέτερη» περιγραφή τους. Αυτά τα αντικειμενικοποιημένα γεγονότα, που είναι ανεξάρτητα από κάθε επιμέρους ερευνητική ερμηνεία, αποτελούν τελικά το στέρεο υπόβαθρο κάθε αξιόλογου επιστημονικού εγχειρήματος. Ακολουθώντας μια αντίστοιχη συλλογιστική, κάθε αιτιώδης εξήγηση είναι έγκυρη και μπορεί να θεμελιωθεί με βεβαιότητα εφόσον είναι σταθερά βασισμένη σε αντίστοιχα αποδεικτικά μέσα. Αυτοί οι επιμέρους τρόποι απόδειξης αναπτύσσονται περαιτέρω διά μέσου της υποστήριξης των επαγωγικών γενικεύσεων. Αυτό το υπόδειγμα εμπειρικής επιστήμης σχεδιάστηκε ως σωρευτική διαδικασία γνώσης και επαύξηση των δυνατοτήτων ορθολογικής πρόβλεψης και συνολικότερου ελέγχου των επίδικων κοινωνικών ζητημάτων.¹⁹

Την ίδια στιγμή, το συγκεκριμένο επιστημονικό παράδειγμα θεμελιώνεται σε μια συνεχώς αυξανόμενη συσσώρευση συγκεκριμένων εμπειρικών παρατηρήσεων, η οποία ουσιαστικά επιτρέπει την ωρίμανση γενικότερων θεωρητικών σχημάτων, ευρύτερης τάξης. Ταυτόχρονα, περιλαμβάνει την ανάπτυξη περίπλοκων πειραματικών μεθόδων, που θεωρητικά εξασφαλίζουν τη λεπτομερειακή παρατήρηση, την ακρίβεια, την επέκταση και την περιγραφική ικανότητα των ερευνητικών διαδικασιών. Αυτή η εκδοχή του νατουραλισμού, ευρύτερα γνωστή ως λογικός θετικισμός του Κύκλου της Βιέννης, που συνδέεται με την αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας, με τα ομιλιακά ενεργήματα (speech acts) και με τα γλωσσικά παίγνια (language games), απορρίπτει κάθε αξίωση μεταφυσικής²⁰ ως

19. Σημειώνεται σε αυτό το σημείο ότι μια αντίστοιχη αντίληψη της επιστημονικής έρευνας συνεπάγεται σαφή διάκριση υποκειμένου-αντικειμένου, η οποία δημιουργεί μια εσφαλμένη βεβαιότητα για την πιθανότητα μιας αμερόληπτης απόδοσης της επιστημονικής έρευνας. Είναι λανθασμένη στο βαθμό που βασίζεται στη λογικά δύσκολα αποδείξιμη πρόταση ότι είναι δυνατή η απόσπαση των υποκειμενικών πεποιθήσεων του επιστήμονα από τις αξίες, τα ενδιαφέροντα και τις προσδοκίες του. Είναι προφανές, όμως, ότι μια τέτοια απαίτηση αποτελεί, ή ίδια, μια ισχυρή αξιολογική κρίση, μια εντέλει, ηθική απόφαση (Trigg 1985: 9).

20. Η μεταφυσική, σε αυτό το πλαίσιο, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει μια εξαιρετικά ευρεία περιοχή της φιλοσοφικής σκέψης, όπως η ηθική φιλοσοφία ή η παραδοσιακή επιστημολογία. Συμπληρωματικά, δύναται να σχετίζεται με διερωτήσεις ή προτάσεις από τον ιστορικό υλισμό ή τον κριτικό ρεαλισμό, εφόσον αυτές

έγκυρης λειτουργίας της γνώσης. Επίσης, αξιώνει κάθε επιστημονική δήλωση, αν ισχυρίζεται για τον εαυτό της ότι οφείλει να κατανοηθεί ως τέτοια, να αναφέρεται διαρκώς σε εμπειρικά αποτυπώσιμες και σε δυνητικά μετρήσιμες παρατηρήσεις.

Η κεντρικότητα της ανάγκης για τον αποκλεισμό της μεταφυσικής από τη σφαίρα της επιστήμης οδήγησε σε μια σφοδρή συνολική σύγκρουση με την παραδοσιακή φιλοσοφία, στο βαθμό που μια αντίστοιχη επιστημονική πρόταση απέρριψε σχεδόν ολοκληρωτικά τα προγενέστερα μεταφυσικά και φιλοσοφικά ερωτήματα ως «α-νοησίες»,²¹ δηλαδή ως άτοπα, ανυπόστατα και παράλογα. Σύμφωνα με αυτή την κατεύθυνση σκέψης, κάθε επιστημονικός κλάδος, όπως η φυσική, τα μαθηματικά, η φιλοσοφία αλλά και οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να αναπτυχθούν με έναν αντίστοιχο τρόπο. Η έμφαση, σε αυτό το σημείο, αποδίδεται στο γεγονός ότι οι κοινωνικές επιστήμες, για να ισχυρίζονται ότι συνιστούν επιστήμες και όχι ηθική, επιβάλλεται να αποφεύγουν δηλώσεις που δεν μπορούν να ενταχθούν στους επιστημονικούς νόμους και δεν εξαρτώνται πλήρως από την άμεση εμπειρία.²²

αφορούν την ουσία του σύμπαντος, της πραγματικότητας και της φύσης της ιστορίας (Carnap 1934: 21-23).

21. Ο όρος «α-νοησία» χρησιμοποιήθηκε στα έργα των φιλοσόφων του Κύκλου της Βιέννης, απηχώντας κάποια από τα πρώιμα έργα του Wittgenstein και ειδικότερα την επεξεργασία της έννοιας *Sense*, στο έργο του *Tractatus Logico-Philosophicus*. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να υποδηλώσει ότι από όλες τις δηλώσεις που ανήκουν στη μεταφυσική απουσιάζει μια αποφαντική βεβαιότητα, κοινό χαρακτηριστικό όλων των επιστημονικών συμπερασμών. Ως εκ τούτου, τα ζητήματά που θέτει είναι μονάχα κατά επίφαση ερωτήματα (Carnap 1934: 21-26).

22. Σε ένα αντίστοιχο πλαίσιο, ο Popper προτείνει την ιδέα ότι οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να μάθουν από τις φυσικές τι είναι επιστημονική μέθοδος. Επισημαίνεται σε αυτό το σημείο ότι ο Popper απέρριπτε την επαγωγή ως έγκυρη θεωρητική μέθοδο, θεωρώντας ότι η αφαίρεση λειτουργούσε ως το βέλτιστο μέσο μιας έγκυρης επιστημονικής κριτικής. Επιπλέον, το περίφημο κριτήριο της διαψευσιμότητας μιας επιστημονικής πρότασης, σε σχέση με το αντίστοιχο κριτήριο της επαληθευσιμότητάς της, οριοθετούσε τον ενδεχόμενο τρόπο διαφοροποίησης της επιστήμης από τη μεταφυσική ή τις μη-επιστημονικές εικασίες (Popper 1976: 90). Ο Popper φαίνεται να διαθέτει πλήρη επίγνωση των υφιστάμενων διαφορών μεταξύ των αντικειμένων των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών σε αυτό που ονομάζει «θεατρική παράσταση χωρίς τον Άμλετ». Ως εκ τούτου, υπερασπίστηκε την ιδέα σύμφωνα με την οποία οι φυσικές επιστήμες στοχεύουν στην ανα-

Κατά τους θετικιστές, η επιστήμη αποτελεί, σε τελική ανάλυση, συστηματική προσπάθεια να κερδίσει η ανθρώπινη διάνοια μια προβλεπτική, προγνωστική, τεχνική και επεξηγηματική γνώση του εξωτερικού, ανεξάρτητου κόσμου. Αυτή η μορφή της γνώσης μπορεί να επιτευχθεί αποκλειστικά «απέξω», αλλά όχι «από μέσα». Ομοίως, καθίσταται εφικτή η διατύπωση και η αναπαραγωγή καθολικών νόμων της επιστημονικής θεωρίας. Η θετικιστική παράδοση απαιτεί να διευκρινιστούν οι ακριβείς προϋποθέσεις για κάθε τύπο επιστημονικής εξήγησης, εάν αξίζει τέτοιο βαρύγδουπο και τιμητικό τίτλο. Αξιώνει να υπάρχει –και να είναι διακριτή– η «λογική της επιστήμης», η οποία θα θέτει και θα αποζητά «την ενότητα της μεθόδου» της. Με αυτό τον τρόπο, οι κοινωνικές επιστήμες θα μπορούσαν, στην καλύτερη περίπτωση, να εξομοιωθούν με την κοινωνική φυσική.

Η λογική του θετικισμού, έτσι όπως σχηματικά διατυπώθηκε νωρίτερα, στην ουσία αναπαράγει μια απλοϊκή και μονοδιάστατη «φυσικο-επιστημονική ένωση» που, ουσιαστικά, αποθεώνει άκριτα ένα «τεχνικό διάφερον», το οποίο συνδέεται με μια μονοδιάστατη «εργαλειακή ορθολογικότητα». ²³ Επιπλέον, ο ισχυρισμός ότι είναι εφικτό να γίνει διάκριση μεταξύ μιας α-θεωρητικής γλώσσας του «παρατηρείν» και μιας θεωρητικής επιστημονικής γλώσσας εμφανίζεται, συχνά, να αποτελεί η ίδια μια οιονεί

κάλυψη, στη διατύπωση και στον έλεγχο καθολικών νόμων, ενώ οι δεύτερες αποδίδουν έμφαση στον έλεγχο μοναδικών δηλώσεων και υποθέσεων, ιδεογραφικού χαρακτήρα (Popper 1991: 143-144). Ωστόσο, ο αυστριακός φιλόσοφος διατήρησε την ιδέα ότι θα πρέπει η ίδια λογική να διέπει τις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες, και αυτή η ενότητα να θέτει τα θεμέλια για την ανάπτυξη των συγκεκριμένων μεθόδων, για κάθε ξεχωριστό κλάδο της επιστήμης. Σύμφωνα με τον συγκεκριμένο στοχαστή, κάθε επιστημονική έρευνα αποτελεί ουσιαστικά αναζήτηση της αλήθειας. Πάντως, η προσέγγιση του δεν φαίνεται να αναγνωρίζει τη δυνατότητα σε ερμηνευτικά συστήματα, ξένα προς τον δυτικό ορθολογισμό, να υποκινούνται εξίσου από κάποιο είδος «ενδιαφέροντος για την αλήθεια» (Popper 1976: 87-92 και Popper 1996: 307-328).

23. Για μια περαιτέρω ανάπτυξη της κριτικής της εργαλειακής ορθολογικότητας και του τεχνικού διαφέροντος των φυσικών επιστημών, κλασικό θέμα ενασχόλησης της κριτικής θεωρίας, βλ. Habermas 1984, Horkheimer 1987: 81-82 και Jay 2009: 41-86 και 253-280. Όπως ισχυρίζεται ο Horkheimer, δυστυχώς για το θετικισμό, η ίδια η έννοια του «γεγονότος» αποτελεί προϊόν κοινωνικής αλλοτρίωσης (Horkheimer 1987: 56). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Adorno επιμένει ότι η θεωρία θα πρέπει να συνιστά το τέλος (σκοπός) και όχι το όχημα της κοινωνιολογίας (Adorno 1976: 112 και Adorno 1996: 329-350).

μεταφυσική διατύπωση. Αυτό συμβαίνει διότι αντίστοιχη διάκριση προϋποθέτει ότι οι επιστήμονες είναι προνομιακοί δρώντες, που μπορούν σχετικά άκοπα και εύκολα να «αποβάλλουν» την κοινωνική τους ταυτότητα ζώντας σε έναν «γυάλινο πύργο», εκτός συγκρουσιακών κοινωνικών συμφερόντων και εξουσιαστικών συμφραζομένων.²⁴

Καταληκτικά, επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τους επικριτές του, ο θετικισμός απεικονίζει μια εικονική ερευνητική συνθήκη, αποκομμένη από τον κοινωνικό κόσμο και έξω από το νόημα που αυτός διαθέτει βιωματικά για τους δρώντες που συμμετέχουν στην υλική και τη συμβολική ποίηση και στην αναπαραγωγή του.²⁵

3. Η κληρονομιά της ερμηνευτικής: Το πρόβλημα της κατανόησης και της δι-υποκειμενικότητας του νοήματος

Ο εμπνευστής αυτού του τρόπου σκέψης είναι ο W. Dilthey, ο οποίος αποδίδει στις «επιστήμες του πνεύματος»²⁶ (Geisteswissenschaften),

24. Όπως σημειώνει ο Schutz, το πρόβλημα με όλες τις μορφές του νατουραλισμού και του λογικού εμπειρισμού είναι ότι ολοκληρώνει τις παρατηρήσεις και τα συμπεράσματά του ακριβώς όταν η σχετική συζήτηση πρέπει να ξεκινήσει. Επιπλέον, παραγνωρίζει συστηματικά τη διυποκειμενικότητα, την αλληλεπίδραση, την ενδοεπικοινωνία και τη γλώσσα, ενώ αυτές οι διαστάσεις είναι αδύνατον να αναχθούν σε μια «εξωτερική», σε σχέση με τις κοινωνικές υποθέσεις, διάσταση (Schutz 1963: 238).

25. Όπως υποστηρίζει ο Habermas, ο θετικισμός χαρακτηρίζεται από μια «αντικειμενική ψευδαίσθηση», καθώς πιστεύει ότι η γνώση δύναται να αποκτηθεί από εξωτερικά και αντικειμενικά γεγονότα, τα οποία λαμβάνουν χώρα έξω από τα συμφέροντα του κοινωνικού επιστήμονα, εκτός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού και ιστορικού ορίζοντα ερμηνείας και εννοιολόγησής τους. Επιπλέον, ισχυρίζεται ότι είναι αδύνατη η συγκρότηση οποιαδήποτε μορφής γνώσης από μια, υποτιθέμενη, «αδιαμεσολάβητη» πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη παράδοση αδυνατεί να αναγνωρίσει ότι διατηρεί ένα συστηματικό επιστημονικό διαφέρον για την έμμεση κυριαρχία, τον τεχνικό έλεγχο και τη σκόπιμη-στρατηγική εργαλειακότητα (Habermas 1973, Habermas 1984 και Habermas 1988).

26. Ο όρος «επιστήμες του πνεύματος» αποτελεί μετεξέλιξη του όρου «ηθικές επιστήμες» (moral sciences), κληροδοτήθηκε στην αγγλοσαξονική παράδοση από τον J. S. Mill, αλλά με αρκετά διαφορετικές επιστημολογικές παραδοχές και μεθοδολογικές προεκτάσεις (Μουζακίτης 2010: 473).

και ειδικότερα στην ερμηνευτική²⁷ τους εκδοχή, την ιδιαίτερη και μοναδική ικανότητα να κατανοήσουν σε βάθος την υποκειμενική συνείδηση και πράξη. Σύμφωνα με τον Dilthey, το γνωστικό αντικείμενο των φυσικών επιστημών συγκροτείται με επαγωγικές και υποθετικές μεθόδους, υιοθετώντας την εκτενή και συστηματική χρήση πειραμάτων. Αυτά λαμβάνουν το χαρακτήρα υποθέσεων εργασίας, εξυπηρετώντας ένα νομολογικό-αιτιολογικό εξηγητικό περίγραμμα. Αντιθέτως, το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών κατανοείται ως εμπειρική αποτύπωση που είναι εγχάρκτη στην ίδια την κοινωνική ζωή και αποκαλύπτεται διανοητικά στην ερμηνευτική διαδικασία του βιώματος και της διυποκειμενικής κατανόησης²⁸ (Ναγόπουλος 2003: 39-40).

Για τον Dilthey, ο οποίος διατήρησε έναν καρτεσιανό δυϊσμό που ανιχνεύεται στην ιδεαλιστική φιλοσοφία του Kant, η έρευνα των φυσικών φαινομένων όφειλε να στηρίζεται στην αιτιακή εξήγηση. Σε συνάρτηση με το προηγούμενο, πρότεινε οι κοινωνικές επιστήμες να εγκαταλείψουν τις μεθόδους των φυσικών επιστημών και να στραφούν σε ένα εγχείρημα αντικειμενικοποίησης που θα προέκυπτε, με σαφή ή με λανθάνοντα τρόπο, από τη μελέτη του ανθρώπινου βιώματος.²⁹ Ουσιαστικά, ο Dilthey

27. Η ερμηνευτική εμφανίστηκε τον 17ο αιώνα στη Γερμανία και αφορούσε, σε πρώτη φάση, τις αρχές μιας πρότεπυσας και προσήκουσας βιβλικής ερμηνείας. Αναπτύχθηκε από προτεσταντικές ομάδες που συνέδραμαν κληρικούς με εγχειρίδια τα οποία τους βοηθούσαν να διατηρούν μια ορθή και εμπλαισωμένη αναφορά στις Γραφές.

28. Όπως επισημαίνει ο Dilthey, καταλαβαίνουμε [verstehen] τους άλλους και τον εαυτό μας μονάχα διότι έχουμε κατορθώσει να αναπτύξουμε τη δική μας βιωμένη εμπειρία της ζωής και κάθε είδους επί μέρους έκφρασής της, σε σχέση με την αντίστοιχη των άλλων. Κατά συνέπεια, ο συνδυασμός του βιώματος, της έκφρασης και της κατανόησης [erleben, ausdrück und verstehen] αποτελεί τη συγκεκριμένη διαδικασία με την οποία η ανθρωπότητα υπάρχει για μας ως αντικείμενο των ανθρωπιστικών επιστημών. Ως εκ τούτου, οι επιστήμες του ανθρώπου στηρίζονται στη μελέτη αυτού του πλαισίου της ζωής, της έκφρασης και της κατανόησης. Η κατανόηση συνίσταται στην εκ νέου ανακάλυψη του «Εγώ» στο «Εσύ» (Dilthey, όπως αναφέρεται στο Bentazos 1988: 24). Σχετικά με το εγχείρημα της κατανόησης άλλων προσώπων και της μεθοδολογικής της ικανότητας να «διανοίγει έναν άλλον κόσμο» που εδράζεται στις εκφράσεις του βιώματος βλ. Dilthey 1996: 117-136.

29. Με αυτό τον τρόπο, η ερμηνευτική συναντά εκ νέου το θετικισμό μέσω ενός παράξενου και παράδοξου δρόμου. Όπως γράφει ο Bhaskar, για το θετικιστικό η επιστήμη είναι έξω από την κοινωνία, ενώ για την ερμηνευτική η κοινωνία είναι